

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОРАЛЬНОЇ ПОЗИЦІЇ ПІДЛІТКІВ

Розглянуто психологічні особливості сутності моральної позиції як інтегральної складової моральної самосвідомості підлітка. Охарактеризовано структуру та типи моральної позиції. Проаналізовано вікові та статеві особливості розвитку моральної позиції у підлітковому віці.

Ключові слова: підліток, моральна самосвідомість, моральна позиція, моральна ідентичність, аморальна поведінка.

Zymyanskyy A. Psychological characteristics of adolescent moral position.

Considered psychological characteristics essence moral position as an integral component of moral consciousness teenager. The structure and types of moral positions. Analyzed age and gender characteristics of moral positions in adolescence.

Key words: adolescent moral identity, moral position, moral identity, unethical behavior.

Моральний розвиток дитини за своєю сутністю є складним процесом, який включає в себе розвиток когнітивних, емоційно-мотиваційних та поведінкових структур. Зокрема, становлення самосвідомості в підлітковий період полягає у визначенні нової внутрішньої позиції, в основі якої лежить прагнення бути дорослим, відповідальним за себе і за інших, здатним самостійно відстоювати свої погляди, переконання [1].

У підлітковий період, коли особистість стає активним, діяльним суб'єктом у сфері морального розвитку, виникають сприятливі психологічні умови для розвитку моральної самосвідомості, зокрема: інтелектуальні (пізнавальні), емоційні, вольові, соціальна активність, міжособистісне спілкування, почуття дорослості, потреба підлітка у самоствердженні, спонукальні, новий рівень самосвідомості.

Моральна самосвідомість підлітка є складноорганізованою психологічною системою, що включає інтеріоризовані у процесі соціалізації моральні цінності у формі переконань, нормативних установок, ідеалів, що дозволяють співвідносити власні вчинки і спонуки особистості із засвоєними нею моральними імперативами, ціннісними ставленнями до себе та інших людей. У ній виокремлено три складові: когнітивну, емоційно-ціннісну та поведінкову [2].

У психологічному плані моральна самосвідомість людини є складноорганізованою психологічною системою, що включає інтеріоризовані

у процесі соціалізації моральні цінності у формі переконань, нормативних установок, ідеалів, що дозволяють співвідносити власні вчинки і спонуки особистості із засвоєними нею моральними імперативами, ціннісними ставленнями до себе та інших людей [5]. На основі теоретичного аналізу констатовано, що психологічним центром моральної свідомості особистості є Інший (людина старшого віку, молодший, ровесник, знайомий, малознайомий і зовсім незнайомий), який сприймається як такий, що бажає блага, має життєві труднощі, невдачі у діяльності і в самореалізації, нещасливу життєву ситуацію і проблеми, а тому орієнтується на підтримку та розуміння іншого, на успіх і радість, на щастя та виступає як головна спонукальна сила моральної поведінки.

Важливою інтегральною складовою моральної самосвідомості підлітка є моральна позиція. Нами було з'ясовано сутність моральної позиції особистості, яка виявляється у соціально орієнтованій і морально-етичній поведінці, системі ціннісних ставлень, в адекватних емоційно-оцінних реакціях, які формуються у процесі морального розвитку і становлення особистості. Моральна позиція – інтегрована властивість особистості, яка визначає її спрямованість та рівень морального розвитку через якість дотримання моральних норм і стійку, усвідомлену сукупність ставлень особистості до суспільства в цілому, до людей, до праці, до самої себе, що виявляється через систему настанов і мотивів, цілей і цінностей, якими вона керується у своїй моральній діяльності і у характерних особистісних моральних рисах. Моральна позиція невіддільна від моральної ідентичності особистості як сенс для себе блага іншого, особистісна «тотожність» з моральними принципами, переконаннями, ідеалами та нормами, в яких реалізуються моральні ставлення, позиції, дії та вчинки.

Структура моральної позиції включає когнітивну, емоційно-ціннісну та поведінкову складові. Їх інтегральними характеристиками виступають моральні ідеали, інтереси, потреби, цінності, норми, знання. Основним видом моральної позиції є позиція щодо блага іншого. Сформована моральна позиція є одним з показників високого та середнього рівнів розвитку основних складових моральної самосвідомості. Невизначена моральна позиція свідчить про середній та низький рівень сформованості основних складових моральної самосвідомості, а також про їх негармонійний взаємовплив та взаємозумовленість. Неморальна позиція свідчить про низький та нульовий рівень розвитку основних складових моральної самосвідомості, коли підліток систематично реалізує аморальну поведінку.

Аналіз емпіричних даних (анкета, твір, метод незакінчених речень, експертні оцінки, метод самооцінювання, узагальнених характеристик та ін.) дозволив встановити (див. табл. 1.1), що більшості підлітків (41,1%) притаманна невизначена моральна позиція, для майже третини (31%) – неморальна, а менше третини (27,9%) – моральна. Це свідчить про несформованість моральної позиції.

Таблиця 1.1

Особливості моральної позиції підлітків (7 і 9 класи)

№	Позиція підлітка у сфері моральності	К-сть	%
1.	Моральна	64	27,9
2.	Невизначена	94	41,1
3.	Неморальна	71	31,0
4.	ВСЬОГО	229	100

Проаналізуємо вікові тенденції у становленні моральної позиції. У підлітків семикласників 23,3% досліджуваних має моральну позицію. Це підлітки з середнім та високим рівнем розвитку основних складових моральної самосвідомості. Значний відсоток (46,5%) має невизначену моральну позицію. Це свідчить про середній та низький рівень сформованості основних складових моральної самосвідомості, а також про їх негармонійний взаємовплив та взаємозумовленість. 30,2% підлітків семикласників володіють неморальною позицією, що свідчить про низький та нульовий рівень розвитку основних складових моральної самосвідомості. В поодиноких випадках є прояви девіантної та аморальної поведінки (див. табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Особливості моральної позиції підлітків семикласників

№	Позиція підлітка у сфері моральності	К-сть	%
1.	Моральна	27	23,3
2.	Невизначена	54	46,5
3.	Неморальна	35	30,2
4.	ВСЬОГО	116	100

На відміну від семикласників, у дев'ятикласників зменшується кількість досліджуваних з невизначеною моральною позицією і відповідно зростає кількість досліджуваних з моральною позицією. У 35,4% випадків є підстави говорити про невизначеність моральної позиції (на це вказують відповіді – «нічого», «не знаю») та про мо-

ральний егоїзм («коли це не зі мною – мене це не стосується»). Це вказує на низький рівень розвитку основних складових моральної самосвідомості підлітків та їх не гармонійний взаємовплив та взаємозалежність. 31,9% відсотків підлітків дев'ятикласників мають неморальну позицію, що в свою чергу свідчить про дуже низький та нульовий рівень розвитку складових моральної самосвідомості (див. табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Особливості моральної позиції підлітків дев'ятикласників

№	Позиція підлітка у сфері моральності	К-сть	%
1.	Моральна	37	32,7
2.	Невизначена	40	35,4
3.	Неморальна	36	31,9
4.	ВСЬОГО	113	100

Встановлено, що з віком дещо збільшується кількість підлітків з визначеною моральною позицією (23,3% – семикласників і 32,7% – дев'ятикласників – збільшення на 9,4%), одночасно зменшується кількість підлітків з невизначеною позицією (46,5% – семикласників і 35,4% – дев'ятикласників – зменшення на 11,1%). Кількість учнів з неморальною позицією залишається майже не змінною.

Розглянемо статеві відмінності у становленні моральної позиції підлітків. Так, серед хлопців-підлітків моральною позицією володіють 28,1% і приблизно така ж кількість дівчат-підлітків – 27,8%. З неморальною позицією дещо більше хлопців підлітків, ніж дівчат-підлітків, відповідно, 42,6% і 39,5% – більше на 3,1%. Як бачимо, узагальнені дані за віком не виявили значних статевих відмінностей у моральній позиції (див. табл. 1.4 – 1.5).

Таблиця 1.4

Особливості моральної позиції хлопців-підлітків учнів 7 та 9 класів

№	Позиція підлітка у сфері моральності	К-сть	%
1.	Моральна	32	28,1
2.	Невизначена	45	39,5
3.	Неморальна	37	32,4
4.	ВСЬОГО	114	100

Таблиця 1.5
Особливості моральної позиції дівчат-підлітків учнів 7 та 9 класів

№	Позиція підлітка у сфері моральності	К-сть	%
1.	Моральна	32	27,8
2.	Невизначена	49	42,6
3.	Неморальна	34	29,6
4.	ВСЬОГО	115	100

Але, поглиблений аналіз дозволив виявити ці відмінності серед семикласників і серед дев'ятикласників. Так, якщо серед підлітків-семикласників у дівчат виявлено більше, ніж у хлопців з моральною позицією на 2,6%, а з неморальною дещо менше – на 0,75%, а також менше з невизначеною позицією (на 1,95%). Отже, дівчатам-семикласницям притаманна виразніша позиція. Це пояснюється швидшим темпом їх соціально-психологічного та морального розвитку (див. табл. 1.6 – 1.7).

Таблиця 1.6
Особливості моральної позиції хлопців-підлітків учнів 7 класів

№	Позиція підлітка у сфері моральності	К-сть	%
1.	Моральна	13	22,0
2.	Невизначена	28	47,5
3.	Неморальна	18	30,5
4.	ВСЬОГО	59	100

Таблиця 1.7
Особливості моральної позиції дівчат-підлітків учнів 7 класів

№	Позиція підлітка у сфері моральності	К-сть	%
1.	Моральна	14	24,6
2.	Невизначена	26	45,6
3.	Неморальна	17	29,8
4.	ВСЬОГО	57	100

Набагато значніші статеві відмінності у моральній позиції виявлено серед дев'ятикласників. Моральну позицію займає більше хлопчиків (на 5,4%). Їм менше притаманна неморальна позиція (на 3,7%), а невизначена теж меншою мірою (на 1,5%) (див. табл. 1.8 – 1.9).

Таблиця 1.8

Особливості моральної позиції хлопців-підлітків учнів 9 класів

№	Позиція підлітка у сфері моральності	К-сть	%
1.	Моральна	20	36,4
2.	Невизначена	19	34,5
3.	Неморальна	6	29,1
4.	ВСЬОГО	55	100

Таблиця 1.9

Особливості моральної позиції дівчат-підлітків учнів 9 класів

№	Позиція підлітка у сфері моральності	К-сть	%
1.	Моральна	18	31
2.	Невизначена	21	36,2
3.	Неморальна	19	32,8
4.	ВСЬОГО	58	100

Інтерпретуючи дані емпіричного дослідження можна зробити висновки, що досліджуваних можна помітити диференціацію у виборі моральної позиції та ставленні стосовно іншого-рідного, іншого-знайомого та іншого-незнайомого, хоч ніхто з опитуваних не відповідає на зло добром. Це дає підстави стверджувати про несформованість у цьому віковому періоді найвищого рівня розвитку моральної самосвідомості, коли особистості у її моральних судженнях, оцінках, почуттях та ставленнях не залежить хто Інший (рідний, знайомий чи не знайомий). А також простежується тенденція, коли добро від рідних сприймається як належне і, навпаки, на зло спостерігаються яскраво виражені емоційні реакції розчарування, суму, гніву і навіть протесту. Цікавим є той факт, що підлітки ставляться з настороженістю та обережністю до ситуацій, коли «Інший» зробив тобі добре. На нашу думку, це може бути результатом суспільних, політичних, економічних «катаклізмів», а, як наслідок, моральних та духовних деформацій у нашому суспільстві зокрема та у світі в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булах І.С. Психологія особистісного зростання підлітка. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003. – 340 с.
2. Зімянський А. Особливості психологічної структури моральної самосвідомості підлітка / А.Р. Зімянський // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. Т. X, част. 3. – К., 2008. – С. 174–181.
3. Павелків Р.В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості у дитячому віці. Монографія. – Рівне : Волинські обереги, 2004. – 248 с.
4. Савчин М.В. Психологія відповідальної поведінки. – К. : Україна – Віта, 1996. – 130 с.
5. Савчин М.В. Предмет психологічного аналізу проблеми моральної свідомості та самосвідомості особистості // Особистість у розбудові відкритого демократичного суспільства в Україні. Збірник матеріалів Другої міжнародної науково-практичної конференції. – Дрогобич: «Коло», 2005. – С. 87–105.